

Ханстантинов Віталій Олександрович

Миколаївський національний аграрний університет,
завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук, доцент

УДК 32.001 : 316.647.5

ДУХОВНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Стаття присвячена аналізу особливостей поточної політичної ситуації в Україні, яка вимагає і одночасно ускладнює реалізацію політики толерантності. Уточнено поняття духовності. Визначено гуманістичний зміст і моральні підвалини толерантності. Окреслено духовні засади політики толерантності.

Ключові слова : духовність, гуманізм, моральність, політика, толерантність.

Ханстантинов В. А. Духовные основания политики толерантности

Статья посвящена анализу особенностей текущей политической ситуации в Украине, которая требует и одновременно усложняет реализацию политики толерантности. Уточнено понятие духовности. Определены гуманистическое содержание и нравственные основания толерантности. Охарактеризованы духовные основы политики толерантности.

Ключевые слова : духовность, гуманизм, нравственность, политика, толерантность.

V. Khanstantynov *Spiritual basis of policy of tolerance*

Article is devoted to the analysis of features of the current political situation in Ukraine which demands and at the same time complicates realization of policy of tolerance. The concept of spirituality is specified. Humanistic contents and moral bases of tolerance are defined. Spiritual fundamentals of policy of tolerance are characterized.

Keywords: spirituality, humanity, moral, policy, tolerance.

Реалії сучасного політичного процесу в Україні з усією гостротою свідчать про потребу у дієвому механізмі погодження інтересів, який був би здатен постійно надсилати консолідуючий імпульс розбурханому протиріччями соціуму і тим самим загальмувати відцентрові тенденції, що несуть реальну загрозу його цілісності. Таким апробованим у цивілізованих країнах механізмом є політика толерантності на основі взаємоприйнятних компромісів і ухвалення консенсусних рішень.

В той же час слід відмітити, що на хвилі запеклої політичної боротьби саме цінності толерантності потрапили під нищівну критику з боку різних політичних сил і долучених до них численних прихильників. З одного боку, толерантність вважають майже синонімом зрадництва і необґрунтованих поступок перед авторитарною владою, а з іншого, – її ототожнюють з проповіддю моральної деградації, всездозволеності, сексуальної розбещеності. Отже склалася парадоксальна ситуація, коли об'єктивна потреба у політиці толерантності є як ніколи термінова, а умови для її реалізації у поточному політичному процесі – суб'єктивно несприятливими. Однією з істотних причин цього, на нашу думку, є хибне уявлення більшості соціальних акторів про феномен толерантності загалом та її духовні засади, зокрема.

На сьогодні теоретичну базу для вивчення проблеми духовних засад політики толерантності становлять роботи західних вчених – М. Ніколсона, Е. Левінаса, С. Мендуз, Дж. Роулза, Е. Умберто, М. Уолцера, російських Г. Бардієр, Л. Бояркова, С. Ільїнської, Є. Касьянкової, Л. Почебут, вітчизняних – О. Бабкіної, Є. Бистрицького, К. Вітмана, І. Варзаря, В. Дудченко, О. Картунова, Г. Ковадло, І. Кресіної, В. Логвинчук, М. Михальченка, Ю. Римаренка, Ф. Рудича та інших.

Аналіз цих публікацій засвідчує неоднозначність підходів і недостатню увагу до розкриття сутності і змісту духовних засад політики толерантності. Вказана обставина обумовила мету даної статті – схарактеризувати людино- і соціотворчу природу духовних засад політики толерантності. Завданнями, які ставить автор перед собою, є уточнити

сутність поняття духовності; висвітлити особливості поточної політичної полеміки, які підривають у масовій свідомості самі підстави для політики толерантності; окреслити гуманістичний сенс і моральні підвалини феномену толерантності, що виступають духовними засадами політики толерантності.

Поняття духовності належить за традицією до контексту релігійного та філософсько-етичного вимірів людського буття і пов'язане з вибором парадигми, у відповідності до якої здійснюється особистісна самоідентифікація у майже безмежному морі людських екзистенцій, а також у зв'язку з формуванням сенсонаділяючих передумов хронотопу індивідуально-неповторного життя людини, де злагоджено поєднувалося б минуле, сучасне і майбутнє.

Духовність – поняття надзвичайно складне і багатогранне, визначення якого наражається на значні труднощі. Тому не дивує відсутність словарної статті «духовність» у «Словнику з християнської етики» за редакцією Джона Маккуаррі (Macquarrie), хоча, приміром, у цьому виданні міститься стаття з духовного наставництва [14, р. 89 – 90]. У сучасному православ'ї духовність визначається як життя, сповнене смиренням і любов'ю відповідно до заповідей Бога, тобто, життя, цілепокладаючі детермінанти якого перебувають в інтелігібельній реальності. Наближаючись до її уявної досконалості у своєму земному житті, людина тим самим наповнює його духовним змістом. Підкреслюється, що поза цього безпосереднього живого зв'язку людини з надприродним Абсолютом мова про справжню духовність позбавляється смислу через відсутність каналу її трансляції [12].

З погляду ряду авторитетних вітчизняних дослідників, духовність постає як сплав розуму, почуття і волі, спираючись на який, людина робить вибір на користь добра, правди, прекрасного [5, с. 86]. Іншими вченими духовність розуміється як творча спрямованість, наснага, енергія людини, що визначає спрямованість усіх розумових, емоційно-чуттєвих, вольових якостей людини, її здатність до самоусвідомлення себе як особистості [3]. Дуже поширеним є погляд на духовність як на засіб гармонізації світу зовнішнього та внутрішнього, їх узгодження з одвічними моральними законами. Духовність — не всяка творчість, а лише творчість на рівні фундаментальних позитивних перетворень [6].

Відаючи належне доробкам вчених, вважаємо, однак, необхідним доповнити й уточнити сутність цього феномену. Ми виходимо з того, що людина завжди приречена робити духовний вибір, адже вона є істотою розумною, інтенціональною і творчою, відкритою світові. Цей вибір може бути різний - можна бути носієм духу наживи, владарювання, мандрування тощо, підпорядковуючи їм своє життя і оцінюючи дійсність та інших людей крізь призму заснованих на цьому життєвих практик. Одночасно можна бути і носієм добра, правди, краси. Відмінність між цими двома виборами – це відмінність між персоноцентризмом як основою життєвої позиції, що виступає самодостатнім джерелом прагнень і мотивуючим фактором активності, і Богоцентризмом, соціоцентризмом, антропоцентризмом як виразами усвідомлення співпричетності до тих універсалій буття, кожна з яких дозволяє людині долати її залежність і зумовленість, про що у той чи інший спосіб нагадують їй імпульси з боку її власного Его.

Такими універсаліями є релігійні імперативи (не вбивати, не красти, любити ближнього, жертвності в ім'я друга тощо), моральні цінності (чесності, справедливості, поважати старших, бути ввічливим тощо), гуманістичні ідеали, на підставі котрих формуються уявлення про самоцінність людини та її гідність, про невідчужувані права і свободи. Універсалії виступають підґрунтям духовної автономії людини, на підставі чого вона здатна самотійно співвідносити себе з іншими, визначати і пояснювати для себе індивідуальну життєву позицію і накреслювати власний шлях до того, що їй уявляється одвічним, базисним, вирішальним для утвердженні в її житті Блага.

Духовність ми визначаємо як набуту власними вольовими зусиллями якостей життя людини, коли та виявляє спроможність діяти попри егоїстичні за своїми цілями вимоги та умови її існування у середовищі повсякденних природно-біологічних і матеріально-предметних засобів, свідомо дистанціюватися від загально прийнятих, конформістських

стандартів та спрямовувати свої сутнісні сили в ім'я досягнення апріорно важливої для неї, суб'єктивно відчутної та життєдайної співпричетності до людино творчих універсалій світу – Добра, Блага, Краси, Істини. Духовність надає людині визначений і пов'язаний з більш широким контекстом смисл її життя, внутрішню узгодженість та цілісність світогляду та вчинків. Це дозволяє структурувати життя за певним планом, бачити перспективу змін на належне і наближувати їх та в ім'я цього безкорисливо солідаризуватися з іншими.

Смисловим стрижнем духовного життя є гуманізм (у різних його формах). Просякнута гуманістичним змістом духовність за визначенням націлена вивільнити людину з полону мінливості часу, від марноти марнот буденності, повернути людину до її внутрішнього єства і глибинної сутності. Витіснення гуманізму веде до збіднення, а згодом і до спустошення внутрішнього світу людини, і як наслідок – до бездуховності. За її панування прийняті норми колективного та індивідуального життя перетворюються на умовності, на довільні інтерпретації та стихійні експлікації реальності, що й заповнюють внутрішній світ людини. І в такому стані легше нею маніпулювати та утримувати її у стані відчуження, у першу чергу від себе. Акцентуація останнім часом гуманізму як чинника збереження і вдосконалення людського життя стала по суті захисною реакцією на супутні негативні наслідки всесвітньо-історичного поступу свободи і неухильного розгортання ступенів її реалізації у суспільному бутті, на долучення до активної соціальної творчості широких народних мас, на вплив ідеології сцієнтизму і технологічного детермінізму.

Політична криза, яку наразі переживає Україна, є, насамперед, кризою духовності і гуманізму. Як відомо, приводом для масових протестів наприкінці 2013 року стала відмова уряду підписати угоду про асоційоване членство в Європейському Союзі і жорстокості по відношенню до мітингуючи студентів, що вийшли на Майдан. Але буквально два-три дні потому тематизувалась проблема справедливості і людської гідності. Вона стала центральною, від неї відштовхувалися політики і пересічні українці у своїх міркуваннях про стан суспільства та в оцінках шляхів виходу з кризової ситуації. Вимоги справедливості і поважання людської гідності стали своєрідним лейтмотивом у виступах опозиційних лідерів, тлом для звинувачень чинної влади у їх порушенні. Апеляцією до цих чеснот обґрунтовуються гасла про негайне перезавантаження влади шляхом відставки уряду, проведення дострокових парламентських і президентських виборів. Отож, вустами політиків заговорив дискурс влади.

Як показав свого часу М. Фуко, дискурс як такий є виразом влади, і влада знаходить свій вираз у дискурсі. У суспільстві виокремлюються групи осіб, які набувають права говорити і в необхідний для них спосіб тлумачити будь-які висловлювання та судження. Це перетворює дискурсивні практики на феномен власності, якою володіють ці групи, яку вони захищають і стосовно якої вони здійснюють регламентацію її використання [11, с. 69].

В основі влади дискурсу лежить здійснюваний мовними засобами поділ на «своїх» і «чужих» шляхом утворення і поширення бінарних опозицій на кшталт «друг» – «ворог», «сучасне – майбутнє», «Схід» – «Захід», «Європа» – «Росія», «народ» – «влада» і т.п. Важливо пам'ятати, що дискурс є не тільки відображенням і виразом існуючої соціальної практики, але й інструментом інсценування цієї практики, оскільки владні механізми дискурсу структурують суспільство таким чином, що звинувачений в чомусь індивід не буде почутий іншими, тими, хто втягнутий у суб'єктивну логіку і семантику цього дискурсу. Як наголошують фахівці, «спротив владі одного дискурсу можливий тільки і завдяки застосуванню іншого дискурсу з тими самими механізмами придушення особи чужого» [13, с. 92 - 93]. Як наслідок, утворюється зачароване коло продукування взаємної нетерпимості і це лише провокує сторони до нових критичних випадів. Так, один із лідерів опозиції О. Тягнибок шантажував владу можливістю громадянської війни в Україні [10], а з владного Олімпу дії протестувальників було кваліфіковано як «революція тварин» [1], з якими за визначенням неможливі будь-які переговори.

Поділ на своїх і чужих у поточній політичній полеміці вийшов далеко за межі власне політичної сфери і торкнувся майже всіх частин українського багатоскладового суспільства.

Попри всі пояснення вже саме гасло «Україна понад усе» на Майдані чітко сигналізує неукраїнцям їх належність до сегменту чужих[2, с.1]. У руслі даного поділу актуалізувалися спекуляції навколо відмінностей між Заходом і Сходом України, між галичанами і донеччанами, між Києвом і регіонами, між прибічниками євроінтеграції і прибічниками входу до Митного союзу, між носіями авторитарної і, зокрема, комуністичної ідеології і прихильниками демократичних цінностей. Особливий наголос з боку опозиції робиться на продукуванні і запровадженні у масову свідомість все нових аргументів на користь тези про «протистояння між українцями та злочинною владою», яка повсюдно організує жорстокі побиття борців за справедливість [7, с.1].

З'явилися і нові акценти у штучному роздмухуванні взаємної ворожнечі. Як ніколи гостро у соціальних мережах обговорюються вплив єврейських олігархів на події в Україні. Зокрема, висловлюється думка, що журналісти підконтрольних їм телеканалів начебто навмисно, виконуючи замовлення своїх єврейських роботодавців, поширюють неправдиві дані, що мають скандальний відтінок, і сіють панічні настрої в суспільстві. Достатньо зазирнути у численні коментарі користувачів Інтернету, аби дійти висновку про відлуння цих провокаційних заяв у громадській думці. Про своє глибоке занепокоєння у зв'язку з посиленням антисемітизму в Україні висловило Посольство Ізраїлю в Києві [8].

Новим об'єктом для презирства і ненависті стали представники нетрадиційної сексуальної орієнтації, про що у минулому ніхто з політиків не пригадував. Але на цей час саме ця тема піднята на щит, поширюються чутки про тих чи інших осіб у зв'язку з їх належністю до сексуальних меншин, про спроби Заходу підкорити Україну з допомогою пропагування і розповсюдження гомосексуалізму.

Варто зазначити, що обидві вище згадані теми подаються крізь призму заколоту, що загострює даний конфлікт. Проти кроків до примирення виступають і деякі впливові європейські політики, які останнім часом постійно приїждять до Києва. «Не заохочуймо українців до круглого столу, бо це не зовсім хороше рішення», – заявив Голова делегації Європейського парламенту зі співпраці з Україною П. Коваль[9].

Прикметним джерелом посилення настроїв войовничості у поточній політичній полеміці, що підриває самі підстави для політики толерантності, є масова, неконтрольована і не ідентифікована як втручання ззовні в ситуацію в Україні участь російських Інтернет-користувачів. У своїх коментарях вони в абсолютній більшості своїй виступають з радикальними оцінками, які додатково провокують і з боку українських користувачів більш різкі відгуки, що, як показано у працях А. Вежицької, не в останню чергу, обумовлюється властивою російській мові надмірною емоційністю, ірраціональністю, категоричністю моральних суджень, домінуванням в ній семантичних конструктів фаталізму, пошуку остаточної істини всупереч природній поліфонії життя [4].

Постає непросте питання, особливо з огляду на теперішню вкрай напружену ситуацію, а чи можлива взагалі політична духовність, адже політика за цілями є егоїстичною, за природою – конфліктною, за засобами і прийомами здійснення – такою, що спирається на насилля? З нашого погляду, можлива, якщо свідомо, за допомогою вольових зусиль обмежувати себе у досягненні однобічних вигод шляхом панування і підкорення Іншого. Актуалізація потреби у політичній духовності припала на сьогодні, коли взаємна залежність одне від одного як на світовому, регіональному рівнях, так і всередині кожної країни вимагають від всіх акторів компромісних технологій і консенсусної політики. Досвід свідчить, що традиційні підходи, які базуються на суцільному прагматизмі і політичній доцільності, обертаються врешті-решт все більшою кількістю втрат, в тому числі і людських.

Світу, кожному суспільству, особливо багатоскладовому, потрібна нова культура взаємин між людьми – це культура миру, в якій толерантність як принцип і ціннісна детермінанта їх посідає центральне місце. Виходячи з розуміння суспільного буття як суперечливого, смисл толерантності полягає в тому, що вона презумує компліментарність як принцип взаємин і тим самим допомагає суб'єктам шляхом застосування когнітивних, емоційно-психологічних, вольових механізмів сформулювати позитивні значення ідей,

поглядів, вчинків інших суб'єктів, чим уможлиблюється їх рецепція та інтерпретація в дусі досягнення порозуміння. З урахуванням цього толерантність виступає одним із принципів оптимізації соціальних контактів та взаємодій в середовищі у напрямі від конфлікту до співробітництва, є одним із засобів досягнення соціальної солідарності. У політиці вона сприяє легітимації інакшості, відносинам взаємної лояльності, діалогу і партнерської відповідальності за загальне благо.

Моральними засадами толерантності є людяність, повага до гідності як до виразу людського ества, орієнтація життєвої позиції на добро та цінності, що є спільними для всіх притомних людей, - доброзичливість, чуйність, ввічливість. Завдяки цьому взаємодія на принципах толерантності означає налаштованість політичних акторів на порозуміння і компроміс, на сприйняття політики як сфери колективної творчості та відкритості, де кожен на рівних умовах може зробити свій внесок, а тому як об'єкта для подальшого вдосконалення. Таке сприймання є антиподом уявлень будь-кого про монопольне право на керівництво суспільними і державними справами, на своє виключне право на соціальне упорядкування та інтерпретацію належного і правильного в них, на визначення істини, справедливості та інших імперативів, необхідних для нормального цивілізованого співжиття різних індивідів і груп у складі єдиного цілого.

Сутність політики толерантності полягає не у можливості виділяти і зберігати соціокультурні та інші відмінності між окремими індивідами і спільностями, а в тому, щоб виступати надійним навігатором, який вказує на пріоритетну необхідність дотримання всіма акторами принципу непорушності прав і основоположних свобод, визнання за кожним його самобутності і неповторності, відкритості до діалогу і компромісу на базі фундаментальних для всіх людей цінностей. Цілі розбудови громадянського суспільства і правової держави органічно передбачають і включають дотримання принципів толерантності.

Політика толерантності впливає як необхідна складова послідовного втілення принципу взаємності у людських відносинах, здавна відомого як золоте правило моральності. Якості толерантності не формуються лише словом у процесі виховання. Толерантність є відображенням умов життя людини, тих стандартів і правил, за яким у суспільстві відбувається їх співіснування. Зростаюче в нас соціально-майнове розшарування, до того ж здійснюване на непрозорих і нечесних підставах, корупція і правова незахищеність особи від свавілля державної бюрократії і правоохоронних структур, занепад соціальної сфери - всі ці прояви відхилення від золотого правила моральності підточують і моральну, і політичну єдність суспільства і все більш широко породжують в ньому настрої радикалізму, коли політичні протести перетворюються на некеровані сплески ненависті, хуліганства, на погроми і залякування. Тому важливим є передовсім підхід з боку держави до фактів кричущої несправедливості і кваліфікація їх як морально неприйнятних. Першою умовою такого кроку з боку влади має бути запровадження політики толерантності до цілком демократичного інституту соціальної критики і подальша гуманізація суспільного життя у напрямі зменшення розмежувань між соціальними групами і верствами населення. Через сприяння налагодженню діалогу між державою і суспільством, між владою і громадянином, просуванню на порядок денний політики проблеми людини як центральної і створенні умов для її кращого життя і через орієнтацію її самої на цінності миру, злагоди та вселюдської солідарності ми вбачаємо людинотворчу природу толерантності.

Політика толерантності сигналізує про наявність деяких специфічних прав людини - права бути почутим, права на помилку, права на творчість (соціальну, політичну, культурну, духовну тощо), права на співучасть в управлінні державними і суспільними справами. Зазначені права є виразом гуманізму. Умовою їх реалізації є функціонування комунікативної спільноти (К.-О. Апелъ, Ю. Хабермас). Утворення її можливе лише за умови неухильного здійснення політики толерантності, яка при розв'язанні будь-яких суспільних проблем передбачає специфічний лише для людини як розумної істоти підхід: перемагає не аргумент сили, а сила аргументу. Завдяки цьому досягається комунікативна раціональність, що сприяє узгодженню думок і поступовому зміцненню взаємної зацікавленості у досягненні

загального Блага. Тим самим відтворюється тканина соціального, а, відтак, толерантність виявляє свою специфічну соціотворчу природу.

Отже, можна дійти таких висновків. У наш час, сповнений глобальними викликами та все більш небезпечними наслідками політики, побудованої на забезпечення виключно своєкорисного інтересу, не існує розумної альтернативи політиці толерантності. Як така вона не скасовує конфліктну природу політики, але сигналізує її суб'єктам про необхідність у будь-якому разі виходити з визнання пріоритетності основоположних прав і свобод людини, цінностей гуманізму і природної багатоманітності думок, ідей, вірувань, громадянських та побутових практик. Толерантність тим самим постає як одна з неодмінних умов для запровадження цих цінностей до корпусу політичної практики, оскільки дозволяє якомога більшій кількості індивідів брати участь у розробленні, обговоренні та реалізації принципів ухвалення рішень у когнітивно нетранспарентних ситуаціях. За рахунок цього вона здатна розширити простір легітимізованої політичної вигоди і доречності у схвалюваних рішеннях. У сприянні досягненню політикою як такою більш виразного втілення її людиномірного, соціотворчого начала і полягають духовні засади політики толерантності. Не згуртоване спільними для різних складових соціуму елементами духовної єдності суспільство, як показує історичний досвід, не має історичних перспектив.

Література:

1. Азаров обозвал Майдан: это "революция животных"[Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://glavred.info/politika/azarov-obozval-maydan-revoluciey-zhivotnyh-268500.html>
2. Басов Г. Послесловие к Майдану// Русский блок. — 2013. — Вып. №4.
3. Бойко У. Молодь і проблеми духовності / У. Бойко [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://clubstudiofate.ucoz.ru/publ/17-1-0-16>
4. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. — М.: Русские словари, 1996. — 412 с.
5. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. — К. : Знання України, 2009. — 577 с.
6. Дацюк С. Що таке духовність та навіщо вона потрібна? [Електронний ресурс] С. Дацюк // Українська правда. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/06/16/4026929/>
7. Новий виток терору: 3 січня жорстоко побито націоналістів Сидора Кізіна та Андрія Ілленка// Свобода. — 2014. — 2—15 січня.
8. Посольство Держави Ізраїль в Україні глибоко занепокоєне проявами антисемітизму та насильницькими нападами на членів єврейської громади в Києві, що сталися протягом кількох останніх днів [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://embassies.gov.il/kyiv/NewsAndEvents/Pages/PressRelease20Jan2014.aspx#p>
9. СВІТ ПРО УКРАЇНУ: СТРАХИ ОЛІГАРХІВ, ВТРАТА ЛЕГІТИМНОСТІ ЯНУКОВИЧЕМ І МОЖЛИВІСТЬ САНКЦІЙ / [Електронний ресурс] Журнал «Український тиждень». — Режим доступу : http://uamedia.visti.net/zhurnal_ukrainskij_tyzhden
10. Тягнибок рассказал о возможности гражданской войны в Украине[Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://glavred.info/politika/tyagnibok-rasskazal-o-vozmozhnosti-grazhdanskoy-voyny-v-ukraine-268421.html>
11. Фуко М. Археология знания / М. Фуко [пер. с фр./общ. ред. Бр.Левченко]. — К.: Ника-Центр, 1996. — 208 с.
12. Что такое духовность? Незнакомое православие [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.missionary.su/illiteracy/5.htm>
13. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия / В.Е. Чернявская. — М. : Флинта : Наука, 2006. — 136 с.
14. A Dictionary of Christian Ethics / Ed. By J. Macquarrie. — London : SCM PressLtd., 1971. — 366 p.